

Ignace Schops

Poelenonderzoek

Het onderzoek naar poelen in Vlaanderen beperkte zich in het verleden vooral tot onderzoek naar de verspreiding van verschillende soorten amfibieën. In het kader van dit verspreidingsonderzoek (Van Damme et al., 1997) werden in een aantal gevallen biotische en abiotische kenmerken beschreven in relatie tot de aanwezigheid van soorten. Twee verspreidingsatlassen, met respectievelijk een beeld van de Vlaamse en de Limburgse verspreiding, zijn hiervan het resultaat (Bauwens & Claus, 1996; Schops, 1999). Al deze initiatieven werden voor een groot deel gedragen door een organisatiestructuur waarbij verenigingen en vrijwilligers centraal stonden. Ook de overheid nam initiatieven om natuurplanning en -uitvoering te realiseren door het instellen van een milieuconvenant. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van wat er bekend is over onderzoek aan poelen in Vlaanderen. Tevens wordt ingegaan op resultaten, die door het overheidsbeleid geboekt zijn ten aanzien van poelen.

Poelenonderzoek en verspreiding van soorten – een overzicht

Daar waar er in omringende landen reeds lang verspreidingskaarten werden gepubliceerd, kwam het onderzoek naar de verspreiding van de herpetofauna in Vlaanderen pas goed op gang vanaf eind jaren zestig. Een eerste verspreidingsatlas voor België in 1979 (Parent, 1979) bevat nog onvolledige Vlaamse gegevens. Nadien zullen er nog heel wat onderzoeksresultaten van deze auteur verschijnen (o.a. Parent, 1984; 1997).

In de tweede helft van de jaren zeventig onderzocht Philippe De Fonseca ongeveer 2000 voortplantingsplaatsen van amfibieën (en reptielen) in Oost- en West-Vlaanderen, waarbij ook kenmerken van het biotische en abiotische milieu geno-

teerd werden. Hierdoor ontstond een nauwkeurig beeld van de verspreiding van soorten in relatie met hun voorkeursbiotopen (De Fonseca, 1980).

In Limburg werd een gelijkaardig onderzoek uitgevoerd met de gedeeltelijke publicaties van de resultaten (van Overstraeten & De Fonseca, 1982).

In de jaren tachtig werd gericht onderzoek uitgevoerd naar de habitateisen van o.a. Vinpootsalamander en verschillende soorten Groene kikkers (Burny & Parent, 1985). In een aantal kleinere gebieden werd de aanwezigheid van amfibieën in relatie tot een aantal milieukennmerken onderzocht (Burny, 1984; 1986).

Vanaf begin jaren tachtig zijn verenigingen en individuele personen zich actief bezig gaan houden met het verspreidingsonderzoek van amfibieën en reptielen in Vlaanderen. In het kader van projecten (o.a. ruilverkavelingen) werden specifieke studies uitgevoerd (o.a. Bauwens & Munsters, 1997). Vooral HYLEA, opgestart in 1980 als een werkgroep van de natuurvereniging de Wielewaal vzw is voorttrekker op Vlaams niveau. Onder impuls van deze werkgroep kon de eerste Vlaamse herpetologische verspreidingsatlas worden gepubliceerd in 1996 (Bauwens & Claus, 1996). Naast de aan- of afwezigheid van soorten op uurhokniveau (4 km x 4 km) werden zo mogelijk ook poelkenmerken genoteerd en digitaal verwerkt.

Boomkikker (*Hyla arborea*).
Een bedreigde amfibiesoort; één van de doelsoorten van poelenactieplannen (foto: A.H.P. Stumpel).

Poelenonderzoek in Limburg

In Limburg werd in 1991 LIKONA (Limburgse Koepel voor Natuurstudie) opgestart. Dit is een samenwerkingsverband van werkgroepen die actief zijn rond natuurstudie en gesteund wordt door het provinciebestuur. De herpetologische werkgroep tracht onderzoek te doen naar het voorkomen en leefgewoonten van soorten. Dit onderzoek resulteerde in een volgende 'provinciale' verspreidingsatlas (Schops, 1999), waarin de verspreiding op een kleiner schaalniveau werd bekeken (1 km x 1 km). Bij een aantal studies werden specifieke poelkenmerken mee opgenomen in het verspreidingsonderzoek (o.a. Dupae & Stulens, 1995; Munsters, 1992; 1998).

Heel wat gegevens van het Limburgse verspreidingsonderzoek (1970 – eind 1997) waren bruikbaar voor een statistische analyse van de poelkenmerken in relatie met de aan- of afwezigheid van een aantal soorten amfibieën (Munsters, 1998) en voor een vergelijkende studie met literatuurgegevens. Deze analyse is een belangrijke stap in het poelenonderzoek in Limburg (en Vlaanderen), vermits de

in Vlaanderen

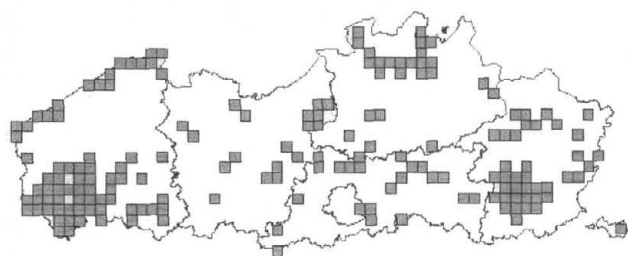

Fig. 1. Verspreiding van de Kam-salamander (*Triturus cristatus*) in Vlaanderen: uurhokken (4 x 4 km) met waarnemingen tijdens de periode 1975 - 1998. Dichte concentraties van vindplaatsen en van poelen bevinden zich vooral in het zuidwesten van de provincie West-Vlaanderen, het noorden van de provincie Antwerpen en de zuidelijke helft van de provincie Limburg.

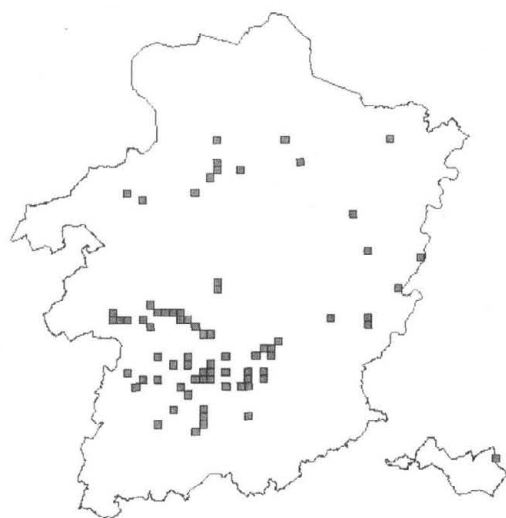

Fig. 2. Verspreiding van de Kam-salamander (*Triturus cristatus*) in de provincie Limburg: kwartierhokken (1 x 1 km) met waarnemingen tijdens de periode 1975 - 1998. Er zijn talrijke vindplaatsen in de zuidelijke helft van de provincie (Haspengouw), een poelrijk gebied, terwijl de soort eerder zeldzaam is in de noordelijke helft (Kempen), waar poelen schaars zijn.

resultaten direct kunnen worden toegepast bij de aanleg van waterpartijen.

Nu de verspreiding van soorten algemeen beter bekend geraakt, wordt het onderzoek steeds vaker toegespitst op de habitatvoorkeuren van soorten. Toch is het noodzakelijk voldoende aandacht te schenken aan de interpretatie van deze onderzoeksresultaten.

Hoe interpreteren?

De resultaten van het Belgisch-Limburgs onderzoek komen voor een groot deel overeen met literatuurgegevens uit de omliggende landen. Voor een aantal variabelen en/of soorten echter wijken de resultaten af of spreken ze elkaar tegen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat er reële geografische verschillen bestaan. Geografisch gescheiden populaties, die een eigen ontwikkeling hebben ondergaan, kunnen immers onderling verschillen in aspecten van hun habitatvoorkeur.

Daarnaast kunnen ook verschillen in de beschikbaarheid van leefgebieden, of in één of meer van de omgevingsvariabelen, aanleiding geven tot verschillende conclusies. Een voorbeeld zal dit verduidelijken.

Veronderstel twee onderzoeken in twee verschillende studiegebieden. De diepte van de waterpartijen in het ene gebied bedraagt max. 1 m. In het andere gebied varieert de maximale diepte tussen 0,5 m en 3 m. Het is dan best mogelijk dat beide studies tot verschillende conclusies komen m.b.t. de geprefereerde waterdiepte, zelfs al stelt de onderzochte soort dezelfde 'eisen'. Maar ook de statistische verwerking kan tot verschillende conclusies en dus resultaten leiden. Zo werd in o.a. Italië vastgesteld dat de Bruine kikker in een onbewoond gebied voorkwam en werd er geconcludeerd dat de soort niet kon samenleven met menselijke activiteiten...

Beleidsmatige invulling: van planning naar realisatie

Poelenonderzoek is enkel mogelijk als er poelen zijn! Los van de hierboven beschreven initiatieven en resultaten en vaststellende dat de natuur in Vlaanderen nog steeds een neerwaartse trend vertoont, werden er door de Vlaamse Overheid maatregelen genomen die konden leiden tot o.a. meer en betere poelen. Enerzijds door het instellen van de milieuconvenant

en anderzijds door het instellen van een nieuw decreet op het natuurbehoud.

Een Vlaams stimuleringsbeleid startte in 1992. Vrijwel elke Vlaamse gemeente heeft in het begin van 1992 een overeenkomst met de Vlaamse Gemeenschap afgesloten, het zogenaamde Milieuconvenant. Als basis voor een duurzaam milieunatuurbeleid werd een aantal verbintenissen vastgelegd. Binnen een periode van maximaal 5 jaar – tot einde 1996 – verbond de gemeente er zich toe om een aantal taken uit te voeren. Eén van de taken bestond erin een 'Gemeentelijk NatuurOntwikkelingsPlan (GNOP)' te maken. De Vlaamse Gemeenschap kende in ruil een aantal subsidies toe.

Vrijwel alle Vlaamse gemeenten werkten vervolgens een GNOP uit. Het GNOP geeft aan welk natuurbeleid de gemeente in de komende jaren zal voeren, gekoppeld aan een aantal concrete acties en een tijdpad. Met deze beleidsplanning wordt getracht concrete realisaties op het terrein zichtbaar te maken. In heel wat GNOPs wordt de aanleg van poelen vooropgesteld. Op zich een erg verheugend feit. Maar uitgezonderd van een aantal concrete, lokale poelenplannen, is er van een 'algemeen poelenbeleid' geen sprake.

Dit is enerzijds betreurenswaardig, vermits hierdoor kansen gemist worden voor herstelconcepten van populaties en metapopulaties, terugdringen van habitatfragmentatie, enz. Anderzijds is het verheugend dat – indien (deskundig) aangelegd – poelen in vele gevallen een meerwaarde kunnen betekenen voor het natuurbehoud en stapstenen zijn voor heel wat soorten dieren en planten. Een illustratieve folder met aanbevelingen voor de deskundige aanleg en herstel van poelen werd ter beschikking gesteld (Schops & Munsters, 1998).

Vlaanderen telt 308 gemeenten. In de GNOPs van 205 gemeenten (66,5%) worden er acties beschreven met betrekking tot de aanleg of het herstel van poelen. In navolging van de eerste milieuconvenant werd er een tweede voorgesteld voor de periode 1997-1999. Daar waar er toelagen waren voor de opstelling van de GNOPs in het eerste convenant, werden en worden er toelagen voorzien voor de uitvoering in de tweede convenant (optie 6). Als evaluatie van de eerste periode was

namelijk opgevallen dat er wel werk werd gemaakt van het opstellen van plannen, maar dat er weinig enthousiasme was voor de concrete uitvoering op het terrein.

Momenteel hebben 62 gemeenten een toelage voor de aanleg van poel(en) bij de Vlaamse Overheid aangevraagd. Samen met de reeds uitgevoerde projecten voor 2000 kan gesteld worden dat er in ongeveer 100 gemeenten in Vlaanderen nieuw en/of herstelde poelen zijn of worden aangelegd en dat er in de komende jaren mogelijk nog eens evenveel bijkomen. Aangezien deze projecten erg recent werden uitgevoerd of zich nog in een planningsfase bevinden, is het momenteel nog niet mogelijk om een globale evaluatie te maken van de effecten van deze projecten op de amfibiefauna.

Decreet op het natuurbehoud en het natuurlijk milieu

Op 21 oktober 1997 werd het decreet op het natuurbehoud en het natuurlijk milieu in het Vlaams parlement goedgekeurd (Belgisch Staatsblad 01.01.98). Dit decreet gaat uit van het 'stand-still-beginsel', dat bepaalt dat de natuur in Vlaanderen zowel kwantitatief als kwalitatief niet meer mag achteruitgaan. In dit kader van algemene maatregelen voor de bestaande natuur werden 'voorwaarden voor het wijzigen van vegetaties en kleine landschapselementen' opgelegd. Hierin is

het o.a. in alle groengebieden (= gewest-planbestemming) 'verboden' de toestand van poelen te wijzigen en wordt de bescherming van amfibieën (en reptielen) verhoogd door het invoeren van een vergunningsplicht.

Via het Koninklijk Besluit van 22.09.1980 worden alle amfibieën en reptielen in Vlaanderen volledig beschermd.

Concluderend kan gesteld worden dat de soortbescherming – inclusief de leefgebieden – in Vlaanderen vrij goed geregeld is voor de groengebieden. Het is echter nog onduidelijk hoe deze bescherming in het landbouwgebied kan worden afgedwongen.

Literatuur

- Bauwens, D. & K. Claus, 1996.** Verspreiding van amfibieën en reptielen in Vlaanderen. De Wielewaal, Turnhout.
- Bauwens, D. & K. Munsters, 1997.** Verspreidingskaarten en beleidsadviezen voor de herpetofauna in Vlaanderen. Themanummer Inventariseren in Vlaanderen van De Levende Natuur 98 (5): 169 - 173.
- Burny, J., 1984.** Hoofdtrekken van verspreiding en ecologie van de herpetofauna op en rondom de Hoge Kempen. Natuurhistorisch Maandblad 73: 57 - 65.
- Burny, J., 1986.** Herpetofauna van vallei van de Zwarte beek en omliggende gebieden te Koersel, Helchtel en Helchteren. Deel II. Spreiding van biotoopkeuze van amfibieën en reptielen. Natuurhistorisch Maandblad 75: 124 - 134.
- Burny, J. & G.H. Parent, 1985.** Les grenouilles vertes de la Belgique et des régions limitrophes. Données chorologiques et écologiques. Alytes 4: 12-33.
- Damme, R. Van, L. Bervoets & L. De Loose, 1997.** Poelen, spiegels van het landschap. In: Hermy, M. & G. De Blust. Punten en lijnen in het landschap. Van de Wiele, Brugge: 91-116.

Dupae, E. & H. Stulens, 1995. Ruilverkaveling Groot-loon. Fase 1: Inventarisatie-evaluatie-visie. Faunistisch aspects. Rapport Vlaamse Landmaatschappij, Diest.

Fonseca, Ph. De, 1980. De herpetofauna in Oost- en West-Vlaanderen. Verspreiding in functie van enkele milieufactoren. Doctoraatsproefschrift Rijksuniversiteit Gent, Gent.

Munsters, K., 1992. Habitatselectie van amfibieën in Haspengauw. Licentiaatsverhandeling, Universiteit Instelling Antwerpen, Wilrijk.

Munsters, K., 1998. De aanwezigheid van amfibieën in Limburgse waterpartijen: de invloed van poelkenmerken. Jaarboek LIKONA 1997: 66-75.

Overstraeten, F. van & Ph. De Fonseca, 1982. Distribution and habitats of amphibians in the Voerstreek (province of Limburg, Belgium). Biologisch Jaarboek Dodonaea 50: 104-123.

Parent, G.H., 1979. Atlas provisoire commenté de l'herpétologie de la Belgique e du Grand-Duché de Luxembourg. Les Naturalistes Belges 60: 251-333.

Parent, G.H., 1984. Atlas de batraciens et reptiles de Belgique. Cahiers d'Ethologie Appliquée 4: 1-198.

Parent, G.H., 1997. Contribution à la connaissance du peuplement herpéologique – Note 10. Les Naturalistes Belges, 78: 257-304.

Schops, I., 1999. Amfibieën en reptielen in Limburg. Verspreiding, bescherming en herkenning. Het Groene Huis, Genk.

Schops, I. & K. Munsters, 1998. Poel. Bron van heel wat leven. Folder, Regionaal Landschap Herk en Mombeek, Hasselt.

Summary

Ponds in Flanders (Belgium)

The study of ponds in Flanders (northern Belgium) has mainly been carried out in relation to the study of the distribution of amphibians. Nevertheless, some studies have explored relationships between the presence/absence of individual species and some abiotic and biotic characteristics of ponds, as well as with findings reported in the literature.

Some governmental actions, specifically the so-called 'Environmental Covenant', provide a subsidy to local communities for the restoration and construction of ponds. Regretfully, these actions are not framed within a more encompassing pond construction plan. The institution of the new Decree for Nature Conservation in 1999 guarantees a better legal protection of ponds and native amphibians in nature areas. However, the situation in agricultural areas remains uncertain.

Dankwoord

Dank aan Dirk Bauwens, die de tekst kritisch doornam en zorgde voor de verspreidingskaartjes bij dit artikel.

I. Schops
Kruiskapelstraat 18
B-3550 Heusden-Zolder België
email: i.schops@worldonline.be

Bruine kikker (*Rana temporaria*).
Eén van de algemenere soorten amfibieën, die nieuwe poelen snel kan koloniseren (foto: A.H.P. Stumpel).

